

ELŻBIETA ŻURAWSKA
Instytut Filologii Germańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Skazen i Stig Dagermans noveller

Abstract

Skaz in Short Stories of Stig Dagerman

In this paper I investigate the narrative techniques in short stories by Stig Dagerman, one of the leading Swedish writers of the 1940s.

I focus on the auctorial narrative situation, in which the narrator exposes his presence in the literary text, taking a position between fiction and reality outside the literature. My observation is that this phenomenon is characteristic for Dagerman's short stories and that it can be further examined through the perspective of *skaz*, the oral form of narration.

In the first part of my article I briefly discuss different concepts of *skaz* presented by different scholars, e.g., Eikhenbaum, Vinogradov and Bakhtin, and I point out their limitations. In my analysis I use Titunik's model of *skaz*, which makes it possible for me to describe this narrative device in the most complex way with different kinds of determinants, namely grammatical, situative, expressive, allocutive, dialectical and semantic ones. In the second part of my article I show how these determinants manifest themselves in Dagerman's short stories. The third section of the article includes my conclusions from the analysis.

Dagerman uses the technique of *skaz* in his short stories frequently and intentionally, both in homodiegetic and in the heterodiegetic narration. He applies all determinants of *skaz* from Titunik's model, a number of different ones at the same time. He uses dialectical determinants of *skaz* at the lowest pitch, he rather concentrates on expressive and allocutive ones. The narrator does not only mark his position in the literary text, but he also draws the attention to the presence of the narratee. In this way the very act of communication is stressed in Dagerman's short stories. The analysis of *skaz* can therefore make an interesting contribution to the studies of communication strategies in Dagerman's short stories.

Keywords: narratology, *skaz*, Stig Dagerman, Swedish literature

Berättartekniken i Stig Dagermans novellistik har delvis diskuterats i forskningen. Det är ett bland flera problem som Laurie Thompson och Gunnar Gårdemar behandlar i sina undersökningar av antologin *Nattens lekar*.¹ De narratologiska

---

¹ Jfr L. Thomsson, *Stig Dagerman: Nattens lekar*, Hull 1975 samt G. Gårdemar, *Ångesten i Nattens lekar av Stig Dagerman* [i:] A.J. Pitkänen (red.), *Bidrag till nordisk litteratur*, Tammerfors 1995.

frågeställningarna utgör även en del av Per Erik Ljungs och Claes Ahlunds analyser av utvalda dagermanska noveller.² Det finns dock fortfarande en rad intressanta frågor att titta närmare på.

I flera Dagermannoveller kan berättandet betecknas som “auktoriale Erzähl-situation”, med en personlig berättare som på olika sätt framhäver sin närvaro i texten. En sådan berättare placeras på tröskeln mellan det fiktiva och den utomlitterära verkligheten, mellan verkets intra- och extradiegetiska nivå.³ Fenomenet är kännetecknande för Dagermans novellistik. I min artikel väljer jag att belysa det utifrån skaz.

I facklitteraturen påpekas det att skazen “erzeugt die Illusion der naturalistischen Niederschrift einer lebhaften und spontanen mündlichen Erzählung eines stark individualisierten Erzählers”.⁴ Sedan begreppet myntades inom rysk formalism har det nyanserats av flera forskare.⁵ Till de första försöken att beskriva skazen ur litteraturteoretiskt förankrat perspektiv hör Boris Ejchenbaums insats i “Hur är Gogols *Kappan* gjord” (1918).⁶ Ejchenbaum framhäver muntlighetens roll för prosan och framställer skazen som det bärande narrativa greppet i Gogols berättelse. Det intressanta är för honom inte vad som berättas utan hur det berättas. Forskaren föreslår att undersöka skaz genom en s.k. “öronanalys” – han fokuserar på fonetisk-artikulatoriska manifestationer av skaz i berättelsen dvs. på intonation, mimik och gestik. Denna första insats är inte fri från begränsningar. För det första betraktar Ejchenbaum den artikulatoriska reproduktionen och den akustiska interpretationen som primära aspekter i den skrivna texten, vilket är ohållbart. För det andra minimaliserar han handlingens roll i verket. För det tredje relaterar han inte skazen till stilen utan betraktar skazen som något utanför texten. Dessa brister försöker Viktor Vinogradov bemästra i sin alternativa skazteori.⁷ Han förankrar skazen i texten och behandlar tekniken som ett samspel mellan olika stilistiska system (det skrivna bokspråket och det muntliga talspråket) samt mellan olika talformer (dialog och monolog). I stället för att utgå från muntligheten, föreslår han ett system av speciella skazsignaler. Vinogradov behandlar dock skaz utifrån sin språk teori och tar inte hänsyn till litteraturens specificitet. Detta gör däremot Michail Bachtin.⁸ Han skiljer mellan författarens ord och ett främmande ord – “berichtend” och “berichtet”. Bachtin inför även en uppdelning i en- och tvåstämmiga ord. Till den första gruppen hör ord som riktas direkt mot

² Jfr P.E. Ljung, *In i verkstaden* [i:] P.E. Ljung, K. Hansen, S. Dahl, *Ångestens hemliga förgreningar. Stig Dagermans Nattens lekar*, Stockholm 1984 samt C. Ahlund, *Fallets lag och jagets stjärna. En studie i Stig Dagermans författarskap*, Hedemora 1998.

³ M. Martinez, M. Scheffel, *Einführung in die Erzähltheorie*, München 2000, s. 90.

⁴ F. Mosthaf, Skaz [i:] A. Nünning (red.), *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*, Stuttgart Weimar 2001, s. 586.

⁵ H. Günther, *Skaz* [i:] J.-D. Müller (red.), *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, band 3, Berlin New York 2007, s. 442.

⁶ Jfr B. Ejchenbaum *Hur är Gogols Kappan gjord* [i:] *Form och Struktur*, K. Aspelin och B.A. Lundberg (red.), Stockholm 1971.

⁷ I.R. Titunik, *Das Problem des 'skaz'. Kritik und Theorie* [i:] W. Haubrichs (red.), *Erzählforschung 2. Theorien, Modelle und Methoden der Narrativik*, Göttingen 1977, s. 118 ff.

⁸ M. Bachtin, *Dostojevskijs poetik*, Gråbo 1991, s. 193 ff.

sitt objekt för att beskriva det, till den andra gruppen däremot de ord som riktas mot sitt objekt samt mot ett främmande ord. Poesi, författarens tal och gestalternas direkttal är exempel på enstämiga ord. Stilisering, parodi och skaz tillhör i sin tur de tvåstämiga orden. Skaz betecknar Bachtin som berättarens berättelse – varken författarens ord eller ett främmande ord. Skazen aktualiseras då berättaren överlämnar sin berättelse till en annan fiktiv berättare. Den sistnämnde har sina sätt att tänka och uppleva, se och gestalta. Det är denna psykologisering av berättaren som utgör resonemangets brist – berättaren som är en funktion i texten uppfattas av Bachtin som en individ.

Medveten om problem i den tidigare forskningen lägger Irwin Titunik fram sin modell att analysera skaz. Forskaren utgår från att dela upp den narrativa strukturen i två enheter. Den ena är "Autortext" – författarens text, riktad till läsaren. Den kallas för text A. Den andra är en text som inte produceras av författaren och inte riktas till läsaren – dvs. gestalternas text, text P. Texterna skiljer sig angående funktion och markörer – text A är "berichtend" och kännetecknas av "ein unmarkiertes Redeereignis", text P däremot är "berichtet" och kännetecknad av "ein markiertes Redeereignis".⁹ Skaz beskrivs av Titunik som

ein stilistisches Mittel auf narrative Struktur angewendet, wodurch die Funktion des Berichtens und Merkmale des Berichtetwerdens (d.h. markiertes Redeereignis) kombiniert sind im Widerspruch zur narrativen Norm: hieraus resultiert die Interpolation (mit oder ohne kompositionelle Motivation) eines dritten Textes, eines berichtet-berichtenden Textes, in die zwei-Text-Struktur eines fiktionalen Erzählwerks.¹⁰

Vidare föreslår Titunik en uppsättning av markörer att analysera skaz med – grammatiska, situativa, expressiva, allokutionella, dialektala och semantiska markörer.

I sin diskussion av skaz fokuserar Titunik inte på någon särskild berättartyp, hans modell inkorporerar både den heterodiegetiska och den homodiegetiska berättaren. Problemet är dock sammansatt och löses olika av olika forskare beroende på deras teoretiska utgångspunkter. Ifall skaz förbinds med muntligheten är berättartypen inte av betydelse. Vissa forskare avvisar dock den uteslutande muntliga förståelsen av skaz. Hugh McLean föreslår att betrakta fenomenet som ett särfall av erlebte Rede, som "language marked as not the author's own".¹¹ Forskaren skulle således inte räkna med skaz i det homodiegetiska berättandet. Ann Banfield beskriver skaz däremot som en typ av berättandet (narrative) i första person, "in which the first person addresses a second and the story is told formally as a communication".¹² Beskrivningen vilar på forskarens uppdelning i "narration" and "representation".¹³

För mina syften ter sig Titunik's skazmodell som den mest användbara. Den är lätthanterlig, strukturalistiskt och inte psykologiskt förankrad och möjliggör

⁹ I.R. Titunik, op. cit., s. 133.

¹⁰ Ibid., s. 137.

¹¹ H. McLean, *Skaz* [i:] V. Terras (red.), *Handbook of Russian literature*, New Haven and London 1985, s. 420.

¹² A. Banfield, *Unspeakable sentences. Narration and representation in the language of fiction*, Boston, London, Melbourne and Henley 1982, s. 171 ff.

¹³ Ibid., s. 264 ff.

att visa komplexiteten i Dagermans berättarteknik. I den nedan följande analysen presenterar jag hur författaren skapar skaz i sina noveller genom att flytta över till text A vissa element typiska för text P. Jag tar hänsyn till Dagermans hela novellistiska produktion. Analysen genomförs både med exempel från det homodiegetiska och från det heterodiegetiska berättandet. Vid avslutningen ska jag sammanfatta och kommentera eventuella skillnader.

Den första markörgruppen som ska diskuteras i de dagermanska novellerna är de grammatiska markörerna. Dessa omfattar person och tempus. I text P förekommer alla tre grammatiska personer, varav första person betecknar avsändaren, andra refererar till mottagaren och tredje till gestalterna i handlingen. I text A påträffas däremot endast tredje person.¹⁴

Ofta tillämpar Dagerman i text A markörer som är kännetecknande för text P. Det är framför allt första person, både singular och plural som utnyttjas i text A. I flera dagermanska noveller förekommer en homodiegetisk berättare som refererar till sig själv med första person singular. Det personliga pronomenet *jag* nämns i titeln på en av novellerna – “Lorden som jag rodde”. I titeln på en annan novell använder berättaren det possessiva pronomenet *min* – “Var är min islandströja?”. Den homodiegetiska berättaren utnyttjar även första person plural. I novellen “Stockholmsbilen” förmedlas historien av en bondpojke som för det mesta refererar till sig själv och sina kamrater med pronomenet *vi* dvs. “vi som är små böndernas barn”.¹⁵ Första person plural används även av den heterodiegetiska berättaren hos Dagerman. Det possessiva pronomenet *vår* förekommer i titeln på novellen “Vår nattliga badort”. Det personliga pronomenet *vi* samt det reflexiva pronomenet *oss* utnyttjas senare i novellen:

Finns det någon förlåtelse för oss – och hur är den i så fall beskaffad? Och om det verkligen skulle finnas någon förlåtelse, hur skulle vi i så fall kunna komma underfund med formerna för den, då vi ju inte ens kan enas om från vilket håll vi skulle kunna ha förlåtelse att vänta.¹⁶

I de dagermanska novellerna undviker berättaren andra person. Narraten åberopas inte genom de personliga pronomenen *du* eller *er*. Användningen av pronomenet *vi* utgör dock ett sätt att tilltala narraten – formen inbegriper både narraten och berättaren. Berättaren i novellen “Vår nattliga badort” utnyttjar även det indefinita pronomenet *man*:

Djupt beklämd vandrar man bland minnena, men till sist blir det ändå för mycket, man går omkring och inbillar sej en hel del dumheter: man hör konservburkarna ligga och älta på mänskliga repliker (...) de brottstycken ur samtal som man får höra är varandra så mar-drömsaktigt lika att man till slut full av vämjelse stoppar fingrarna i öronen; det är som att ha lyssnat på en efterlysning i radio – och när man öppnar fönstret står en hel kö med den efterlystes signalement utanför mjölkaffären och vill in.¹⁷

I vissa fall kan pronomenet användas som beteckning för första person.¹⁸ I likhet med pronomenet *vi* kan det dessutom även inkludera berättaren och narraten.

¹⁴ I.R. Titunik, op. cit., s. 134.

¹⁵ S. Dagerman, *Dikter; noveller; prosafragment*, Samlade skrifter nr 10, Stockholm 1983, s. 169.

¹⁶ S. Dagerman, *Nattens lekar*, Stockholm 1961, s. 237.

¹⁷ Ibid., s. 227.

¹⁸ O. Thorell, *Svensk grammatik*, Stockholm 1977, s. 86.

Skaz aktualiseras i Dagermans noveller även genom tempus. Titunik påpekar att alla tre tempusformer förekommer i text P. Där är nuet huvudtempus. I text A fungerar endast det förflutna. De övriga tempusformerna, exempelvis historiskt presens eller futurum, är relaterade till detta huvudtempus.¹⁹

I de dagermanska novellerna rör sig berättaren fritt mellan olika tempusformer, varigenom skazstrukturen kan skapas. Novellen "Om vintern i Belleville" öppnar berättaren med anmärkningar i presens: "Om Paris är ett sätt att leva är Belleville ett sätt att leva svårt".²⁰ Efter inledningen, går berättaren över till preteritum: "Det var den stora strejkvintern".²¹ I novellen "De röda vagnarna" använder berättaren tvärtom först preteritum och sparar presens till historiens avslutning. I det sista avsnittet stiger huvudgestalten av ett tåg. Omgivningen kring stationen skildras på följande sätt: "Små pojkar i gula gummistövlar jagar varann och stänker ner en del avstigande passagerare. Några fåglar kvittrar i stationsparkens droppande träd".²² I novellen "Mannen som inte ville gråta" skildras handlingen i dåtid men då huvudgestalten föreställer sig sitt kommande öde i form av korta filmer redogör berättaren för deras innehåll i presens:

I en amerikansk kriminalfilm som han sett föregående kväll hade polisen fört den försvunnne fästmö in i ett skumt rum med precis likadana skåp. Polisen drar ut en låda. Åskådaren lutar sig fram över grannens bänk för att se vad den innehåller. Förgäves. Fästmön skakar på huvudet. Polismannen rycker på axlarna.²³

Greppet upprepas vid nästa tillfällen då herr Storm tänker på sin framtid.

Den andra gruppen av skazmarkörer som förekommer i de dagermanska novellerna är situativa markörerna – bl.a. adverb, adjektiv, pronomen som betecknar rum och tid. I text P fungerar oppositionen mellan *elenxisis* och *deixis*, dvs. mellan "där och då" samt "här och nu" varav *deixis* beskriver avsändarens rum och tid. I text A förekommer endast *elenxis*, "där och då" – den tid och det rum som gäller de återberättade händelserna.²⁴

I Dagermans noveller skapas skazstrukturen genom att berättaren beskriver sin tids- och rumsposition i *deixis* med hjälp av lämpliga adverb, substantiv m.m. som fungerar som adverbial. I några fall använder den dagermanska berättaren både elenktiska och deiktiska adverb. Det sker i novellen "Lördagsresa". Berättaren skildrar mötet mellan arbetarna och en fin ung man på tåget: "Då vände sej den bleke ynglingen mot dem. (...) Nu var han nästan framme vid fotsteget".²⁵ Ofta framhäver den dagermanska berättaren sin förankring i nuet, både implicit och explicit. Implicit realiseras det genom att berättaren rör sig mellan presens och preteritum – greppet diskuteras ovan i samband med de grammatiska skazmarkörerna. Tidsskillnaderna är tydligt markerade – historien eller dess delar tillhör det förflutna och återberättas i preteritum av berättaren som förankras i nuet

¹⁹ I.R. Titunik, op. cit., s. 134.

²⁰ S. Dagerman, *Vårt behov av tröst. Prosa och poesi*, Stockholm 1963, s. 86.

²¹ Ibid.

²² S. Dagerman, *Vårt behov*, s. 49.

²³ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 150.

²⁴ I.R. Titunik, op. cit., s. 134.

²⁵ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 125.

och markerar detta med hjälp av presens. Explicit markeras berättarens tidsposition i nuet genom tidsadverb och andra fraser i tidsadverbial funktion. I novellen "Öppna dörren, Rickard!" utspelar sig historien en särskild dag, vilket berättaren framhäver genom att märka: "ikväll är det annorlunda".²⁶ Hon låser sig inne i ett rum och den kvällen försäkras hon sig att hennes broder och man verkligen saknar henne. Åter markerar hon sin tidsposition deiktiskt genom ett tidsadverb: "Nu vet jag att det är för min skull ni knackar".²⁷ Historien i novellen "En mindre tragedi" inleds av berättaren på följande sätt: "De stora tragedierna har alla hänt för länge sen. Nu för tiden händer bara mindre tragedier".²⁸ Berättaren framhäver sin förankring i nuet både implicit i den första meningen genom tempus och explicit i den andra meningen med tidsadverbet "nu för tiden".

Det deiktiska adverbet *nu* förekommer i text A i de dagermanska novellerna även i samband med händelserna återberättade i dåtid. På så sätt motverkar berättaren tidsavståndet. Adverbet utnyttjas även i regifunktion.²⁹ Framme vid avslutningen i novellen "När det blir riktigt mörkt" är huvudgestalten nära att be den mystiska kvinnan om förlåtelse. Berättaren märker: "Men nu tog förråderiminuten slut, nu går hon fram och åter i den långa korridoren, än skramlar inte nyckelknippan".³⁰ Tidsadverbet utnyttjas här både i samband med preteritum och i presens. Berättaren går över från preteritum till presens och längre fram till futurum i en proleps. På så sätt framhävs det aktuella i händelsen.

I de diskuterade novellerna markerar berättaren även sin position i rummet med både deiktiska och elenktiska adverb. Historien i novellen "Vår nattliga badort" inleds med berättarens fråga varför badorten är så smutsig. En möjlig förklaring är att "där badas för mycket, tvättas för mycket".³¹ På ett annat ställe märker berättaren: "Där finns också andra nöjen på badorten".³² Då berättaren inleder historien om pojkar i badorten använder han dock ett annat adverb: "Här liksom på många andra ställen dyker halvstora pojkar från en lagom hög klippta efter mynt som badgästerna låter falla ner i havet".³³ Längre fram i texten koncentrerar sig berättaren på en pojke: "Här är till exempel en av pojkarna som älskar en rik ung fru".³⁴ Genom det skiftande avståndet till det beskrivna markerar berättaren även sin inställning till skeenden och deras miljö. Han distanserar sig från den smutsiga omgivningen, från badortens gäster och deras underhållning men sympatiserar med badortens invånare – exempelvis med pojkarna. I novellen "Lorden som jag rodde" markerar berättaren sin position i *deixis* då han märker: "Här gav man inte utan att ta dubbelt tillbaks. Här fick jag sprit och värme, men varenda

²⁶ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 97.

²⁷ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 99.

²⁸ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 62.

²⁹ G. Genette, *Die Erzählung*, München 1998, s. 183.

³⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 197.

³¹ *Ibid.*, s. 227.

³² *Ibid.*, s. 236.

³³ *Ibid.*, s. 231.

³⁴ *Ibid.*, s. 232.

droppe var till för att betalas”.³⁵ Berättaren antar att ingen ska tro på hans besynnerliga historia: “Folket här är så”.³⁶

Den tredje och största markörgruppen genom vilka skaz konstrueras i de dagermanska novellerna är de expressiva markörerna. Dessa tjänar till att markera berättarens emotionella och metalingvistiska deltagande i texten och förekommer endast i text P. Hos Dagerman förflytas de även till text A. Simuleringen av muntlighet realiseras i de diskuterade novellerna genom flera medel som enligt Titunik tillhör skazstilens expressiva medel – retoriska frågor, utrop, interjektioner, utvikning och återupptagande, påstående och bevis, fel och korrektur samt aposiopesis.³⁷

Den dagermanska berättaren använder gärna retoriska frågor. En retorisk fråga beskrivs som

ingen egentlig fråga utan snarare en vädjan till åhöraren att acceptera en åsikt eller omfatta en känsla som talaren själv hyser; den innehåller ett starkt inslag av känsla och vilja. Den talande väntar sig inte nödvändigtvis ett uttalat svar.³⁸

Med hjälp av frågor framhäver berättaren både sin och narratens närvaro i texten, greppet tjänar till att “återuppliva det personliga förhållandet muntlig berättare – åhörare”.³⁹ Retoriska frågor i de diskuterade novellerna konstrueras främst på två sätt – för det första inleds de med interrogativa pronomen och för det andra förekommer de som satsfrågor.⁴⁰ Den första möjligheten realiseras exempelvis i novellens titel – “Var är min islandströja?”. Liknande fråga utnyttjar berättaren i novellen “Stockholmsbilen”. Han påpekar att de små böndernas barn bär på sina ryggar lika stora bördor som de vuxna – “Men varför skulle vi inte kunna göra det när vi kan bära deras urvuxna kläder och bruka deras avlagda ord?”.⁴¹ Novellen “När det blir riktigt mörkt” öppnas med frågan: “Vad är det nu för kretsar som Mikael har råkat in i, kan man verkligen fråga sej?”.⁴² På ett liknande sätt konstruerar berättaren sin fråga i novellen “Den hängdes träd”. Frågan gäller huvudgestaltens tillstånd: “Hur länge ännu kunde han bära elden inom sej utan att brännas, utan att milan rasade?”.⁴³ En sådan retorisk fråga tillämpas också i novellen “Den främmande mannen”. En av huvudgestalterna misslyckas att känna igen en rad gamla fotografier. Mannen känner till och med inte ens sig själv på en av dem. Förkrossad undviker han att titta i spegeln. I ett avsnitt författat som erlebte Rede frågar berättaren: “Vem vet på förhand vilket ansikte den skall spegla?”.⁴⁴ Berättaren i novellen “När det blir riktigt mörkt” riktar i sin tur en fråga till huvudgestalten – “Och allting blir så tyst, den smärtsamt sammandragna tystnaden mellan

³⁵ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 55.

³⁶ *Ibid.*, s. 56.

³⁷ I.R. Titunik, op. cit., s. 134.

³⁸ O. Thorell, op. cit., s. 277.

³⁹ S. Björck, *Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik*, Lund 1983, s. 20.

⁴⁰ O. Thorell, op. cit., s. 241.

⁴¹ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 169.

⁴² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 189.

⁴³ *Ibid.*, s. 85.

⁴⁴ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 120.

två andetag. Varför svarar ingen, Mikael?”.⁴⁵ Genom att berättaren med hjälp av frågor ställda till narraten blottlägger både sin och narratens närvaro, fokuserar han i det här fallet på sig själv och på berättandet, han “upplever sin egen berättelse som verklighet”.⁴⁶

Den andra typen av retoriska frågor – satsfrågor – ställer berättaren i novellen “Min son röker sjöskumspipa”. I sin analys av sjöskumspipans påverkan på sitt liv frågar han: “Skulle all denna ensamhet som med ens omvärer mej som en bitter rök från alla sidor vara följderna av en så relativt oskyldig vana?”.⁴⁷ Liknande fråga utnyttjar berättaren i novellen “Vår nattliga badort” vid skildringen av den smutsiga stranden: “Var det allt som gick att få ut av det hela: några enfaldigt pladdrande tidningar och konservburkar, är det allt som blir kvar av nuet när fyrtioåtta timmar har gått?”.⁴⁸ I det här avsnittet kommer även skazens grammatiska och situativa markörer till uttryck. Det gäller det skiftande tempuset samt betoningen av berättarens tidsposition i nuet.

I några fall besvarar den dagermanska berättaren sina retoriska frågor. Det sker i novellen “Tornet och källan”. Två pensionerade lärarinnor som besöker ett kloster lägger märke till att turistföraren anger fel datum i sin berättelse om klostrets förflutna. Mannen reagerar mycket häftigt på kritik vilket meddelas av berättaren i ett avsnitt stiliserat till erlebte Rede. En retorisk satsfråga efterföljs av ett svar: “Spottad hade han blivit, men misstrodd? Aldrig!”.⁴⁹ Liknande grepp tillämpas i novellen “Öppna dörren, Rickard!” där berättaren klagar över att hon saknar en kudde som skulle skydda henne mot världen. Hon använder en fråga inledd med ett interrogativt pronomen: “Jag har bara en, det är en bra kudde, tjock, tät och mjuk – men vad förslår den mot detta! Förslår! Den förslår ingenting”.⁵⁰ Här tillämpar berättaren förutom en retorisk fråga även en annan av skazens expressiva markörer, dvs. utrop.

Den dagermanska berättaren använder utrop även i flera andra noveller. Utrop är en exklamativ mening, med hjälp av vilken berättaren uttrycker känslor som vissa företeelser eller händelser väcker hos honom.⁵¹ I novellen “Den hängdes träd” redogör berättaren för hur Karls stämning förändras då han under en skidtur kommer fram till landsvägen där han tycker sig finna en förklaring till fruns och vännens försvinnande. Med hjälp av en huvudsats konstrueras ett utrop: “Där räddades han och fann avgrunden förvandlad till en leende dal!”.⁵² Liknande grepp använder berättaren i novellen “Vår nattliga badort”. Berättaren förbannar den smutsiga stranden och människor på den:

I förrgår! Förbannade i förrgår! (...) Förbannat vare detta museum över våra döda dagar och våra döda liv och förbannade vare slappheten och det brottsliga lättsinnet hos traktens

⁴⁵ Ibid., s. 191.

⁴⁶ S. Björck, op. cit., s. 18.

⁴⁷ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 178.

⁴⁸ Ibid., s. 228.

⁴⁹ Ibid., s. 175.

⁵⁰ Ibid., s. 93.

⁵¹ O. Thorell, op. cit., s. 279.

⁵² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 89.

myndigheter som tillåter badortens gäster att kompromettera sej själva och varandra hur som helst!⁵³

Även bisatser fungerar som utrop i det dagermanska berättandet. Vid ett annat tillfälle i novellen "Vår nattliga badort" undrar berättaren: "Vilka konster kan inte göras för pengar, vilka bragder kan inte den fegaste utföra mot rimlig ersättning".⁵⁴ Därefter berättar han om pojkar som dyker ner i havet efter mynt som rika hotellgäster kastar dit för nöjets skull. Utrop utnyttjas av berättaren i novellen "Lördagsresa". Han berättar om hur sista skiftet lämnar en chokladfabrik. De kvinnliga arbetarna känner en stor lättnad. Berättaren är dock inte fullkomligt optimistisk. Det är inte lätt att lämna fabriken: "Men chokladlukten sprang de inte ifrån!".⁵⁵ Berättaren hos Dagerman tillämpar även kortare utrop i form av satsförkortningar. Exempel på dem presenteras ovan i samband med berättarens förbannelser i novellen "Vår nattliga badort". Berättaren i novellen "Män med karaktärer" avslutar sin historia på liknande sätt: "En kvinna som gråter kan det till och med vara en njutning att gjuta sin tröst i. Men en skrattande! En skrattande förtvivlan är inte legitim".⁵⁶

Utrop kombineras också med interjektioner. Med hjälp av dessa uttrycker berättaren sin korta och spontana reaktion på en viss situation.⁵⁷ Interjektioner fungerar ofta som ett inskott och står självständigt utanför satsen.⁵⁸ I Dagermans noveller använder berättaren främst primära interjektioner, ofta impulsiver⁵⁹ *å*, *o* samt *ack*. I novellen "Mannen från Milesia" redogör berättaren för sin mardröm – "Å, äntligen fick jag röst till min fasa!".⁶⁰ I novellen "När det blir riktigt mörkt" klarar huvudgestalten inte lojalitetsprovet och då undrar berättaren "Å, hur allting klarar, stackars Mikael hur slutar äventyret?".⁶¹ Då mannens öde skrider tydligt mot katastrofen uttrycker berättaren sin medkänsla: "O, om en tärna kom och ville frälsa honom".⁶² Ett utrop i form av en önskesats samt en interjektion införlivar berättaren i novellen "Vår nattliga badort" då han klagar på att bilden av badorten varaktigt vanställs i turisternas ögon efter besöket på fyrornet: "Och hela luften och vägen och badorten är full av jasmindoft – och man vill bara spotta ut den, spotta tills man blir fri från alltihop. Ack om man kunde det! Ack om det bara vore att spotta".⁶³ Här utnyttjar berättaren även polysyndes som associeras med talspråket.⁶⁴ Greppet tillhör de dialektala skazmarkörerna som diskuteras nedan. I novellen "Lördagsresa" skildrar berättaren arbetarnas resa till staden. På tåget träffar de en ung elegant man, blek, med fina händer – av allt att döma ingen arbe-

⁵³ Ibid., s. 228.

⁵⁴ Ibid., s. 231.

⁵⁵ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 119.

⁵⁶ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 149.

⁵⁷ O. Thorell, op. cit., s. 192.

⁵⁸ Ibid., s. 275.

⁵⁹ Ibid., s. 193.

⁶⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 204.

⁶¹ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 197.

⁶² Ibid., s. 196.

⁶³ Ibid., s. 231.

⁶⁴ P. Cassirer, *Stilanalys*, Stockholm 1972, s. 45.

tare. Hans närvaro upplever de som en intressant omväxling i sitt usla arbetarliv: "Gud vad det var spännande!".⁶⁵ I det här exemplet tillämpar berättaren förutom ett utrop även interjektionen "Gud". Impulsioner aktualiserar den dagermanska berättaren även med hjälp av svarsordet *ja*. Berättaren i novellen "Vintern i Belleville" meddelar att en av gestalterna försörjer sig på att sy klänningar: "Till och med Régine måste leva, ja framför allt hon".⁶⁶ I novellen "Bon soir" minns berättaren olika sätt att kyssas: "Eller man sträcker ut tungan och möter kittlande en annan tunga eller man biter mjukt i en läpp, ja".⁶⁷ Dagerman tillämpar även imitationer som har en ljudhärmande eller ljudsymbolisk prägel.⁶⁸ I sin berättelse försöker berättaren presentera vissa ljud i skrift. Det sker i novellen "Stockholmsbilen" då han beskriver hur en ko skrapar med ett horn en repa i en bil: "ritsch – en lång repa i lackeringen"⁶⁹. I novellen "Män med karaktärer" återges ljudet av det sönderrivna tyget. Alice river sönder huvudduken som hon fått av sin älskare: "Ritsch – plötsligt ligger två bitar av en brokig duk på jägmästarens väldiga knän".⁷⁰ I novellen "De röda vagnarna" redogör berättaren för huvudgestaltens sista stunder på bangården. Flera tåg passerar förbi. Detta skildras på ett expressionistiskt sätt:

Han löper i det femte spåret – tåget – och isen krasar hela tiden – tåget – under hans skrämde fötter, ensam – tåget – ensam har han alltid varit, ensam med sin – tåget – fruktan, ånger, spänning inför det som – tåget – aldrig kan hända, är att leva det att – tåget – vara så ohyggligt ensam att man – tåget, tåget – inte ens förmår att – tåget, tåget – smitta ner «de friska» – tågettågettåget – med sin «sjukdom»?⁷¹

På så sätt kan både hörsel- och ljudförnimmelser av de förbipasserande tågen återges grafiskt. Även företeelsens tilltagande hastighet får sitt uttryck i skrift – i passagens början upprepas ordet en gång, sedan två gånger och slutligen förekommer det tre gånger i en sammansättning.

Andra expressiva markörer som det dagermanska berättandet sätter i spel är utvikning och återupptagande. Berättaren i novellen "Saltkött och gurka" markerar historiens början efter en rad inledande anmärkningar om barndomen. Detta sker på följande sätt: "På tal om domaren ini oss hände det en rast att Sivert, djurplågarpojken, fick tillsägelse av magistern".⁷² I novellen "När det blir riktigt mörkt" avslöjar berättaren gestaltens öde i ett paraleptiskt påstående: "Nej, allt har förändrat sej för Mikael sedan där den kvällen då han knäckte ekträpedestalen hos tant Amy och slungade gipskatten Manky genom rutan".⁷³ Längre fram i novellen återvänder berättaren till samma episod: "Ja, så slungar han gipskatten Manky genom fönsterrutan, piedestalen som den stått på bräcker han snabbt över

⁶⁵ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 124.

⁶⁶ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 92.

⁶⁷ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 16.

⁶⁸ O. Thorell, op. cit., s. 192.

⁶⁹ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 172.

⁷⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 147.

⁷¹ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 53.

⁷² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 42.

⁷³ *Ibid.*, s. 189.

sitt böjda knä”.⁷⁴ I novellen “De röda vagnarna” informerar berättaren att Helge Samson har gjort en oroande upptäckt. Utan att förklara vad som upptäckten består i går berättaren över till att berätta om Helge Samsons ensamhet. Sedan tar berättaren tråden upp igen och fokuserar på upptäckten: “Nå, sedan en tid tillbaka väcktes han varje natt av ett södergående, oerhört långt godståg”.⁷⁵ I det här exemplet använder berättaren även den talspråkiga interjektionen “nå” som kan betraktas som dialektal skazmarkör.

Bland de expressiva skazmarkörer som förekommer i de diskuterade novellerna finns även den av Titunik uppmärksammade figuren påstående och bevis. Greppet införlivas i novellen “Öppna dörren, Rickard!”, där berättaren, en kvinna låst i ett rum, vet att det är hennes man och bror som står utanför dörren: “Plötsligt tar någon, om det är Knut eller Inge, ett hårt steg fram mot dörren och börjar knacka mot dörren med knogarna”.⁷⁶ Efter en kort reflektion går berättaren tillbaka till historien: “Det upphör knackningarna för ett ögonblick. Då viskar Knut (det var alltså han som knackade)”.⁷⁷ Knuts viskning är ett bevis för kvinnan. Förutom att betraktas som ett exempel på påstående och bevis kan avsnittet även fungera som utvikning och återupptagande. I novellen “Vår nattliga badort” förälskar sig en av pojarna i Pepita, som med andra hotellgäster brukar kasta mynt i havet. Då hon av en slump kastar en dyrbar ring i vattnet, dyker pojken efter den. Mot hans förhoppningar är kvinnan inte tacksam, tvärtom tycker hon att hon för länge väntar på ringen och blir rädd att pojken aldrig kommer att ge tillbaka den. Hennes beteende får pojken att äntligen inse hur känslokall hon är:

Medan pojken långsamt trär av sej ringen måste han trots sin oerfarenhet plötsligt ha blivit klar över hela vidden av Pepitas egoism, köld och kärlekslöshet, ty med en snabb, knykig rörelse kastar han sej baklänges ut över klippkanten.⁷⁸

Berättaren anar att pojken är besviken och det förtvivlade hoppet ska vara en bekräftelse på att slutsatsen är riktig. I det här exemplet presenterar berättaren även sitt modala omdöme – detta klassificeras i Tituniks modell som en semantisk skazmarkör. Modaliteten uttrycks med hjälp av det modala verbet “måste”. De semantiska markörerna diskuteras nedan.

Till de expressiva skazmarkörer som Dagerman tillämpar i sina noveller hör även fel och korrektur. Berättaren i novellen “Snöblandat regn” meddelar att hela familjen väntar på en släkting, “en faster, eller rättare sagt en mammas faster, som kommer från Amerika”.⁷⁹ Senare i texten tillägger berättaren: “Och över vågorna kommer mammas faster ridande”. Därefter följer en förklaring: “Ja, egentligen rider hon inte längre, för vi fick brev första dan hon steg i land”.⁸⁰ I denna mening aktualiseras förutom fel och korrektur även andra skazmarkörer – svarsordet “ja” i den fatiska funktionen är ett exempel på skazstilens alloktionella markörer.

⁷⁴ Ibid., s. 192.

⁷⁵ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 41.

⁷⁶ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 94.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 234.

⁷⁹ Ibid., s. 28.

⁸⁰ Ibid., s. 32.

Med adverbet “egentligen” realiseras här ett modalt värdeomdöme som tillhör de semantiska skazmarkörerna. I novellen “Den främmande mannen” beskriver berättaren mannens känslotillstånd: “Han upplever sig själv sittande på en mjuk stol i detta fruktansvärt kvava rum, han ser sig själv med hustruns eller i varje fall någon annans ögon: genomsvettig, röd av förlägenhet och skam”.⁸¹ Berättaren preciserar uttrycket, det gäller inte att vara sedd av hustrun, här är utifrånperspektivet det viktiga. I det här fallet korrigerar berättaren sitt yttrande med det talspråkiga uttrycket “i varje fall” som även kan räknas som dialektal skazmarkör.

Bland skazens expressiva markörer som förekommer i de dagermanska novellerna finns även aposiopesis – ett yttrande avbryts oväntat på grund av berättarens affekt. Den homodiegetiska berättaren i novellen “Öppna dörren, Rickard!” tillämpar greppet flera gånger med hjälp av ett tankestreck. Novellen öppnas med ett imperativ, därefter följer en paus: “Öppna dörren –”.⁸² Då mannen undrar om han har gjort något som fått hans fru att låsa sig i rummet upprepar berättaren: “Gjort och gjort –”⁸³ och lämnar yttrandet ofullbordat. Berättaren är inte säker varför mannen och brodern vill att hon ska öppna dörren. Hon försöker gissa: “Här finns någonting som de vill ha. Eller –”.⁸⁴ Kvinnan funderar inte längre, utan börjar leta efter det som männen kunde ha gömt i rummet och som de nu behöver. Aposiopesis inkorporeras även i novellen “De röda vagnarna”. Helge Samson frågar konduktören varför han sparkade en isbit. Delvis upprepas Samsons fråga i avsnittet stiliserat till erlebte Rede: “Varför han sparkade –?”⁸⁵ Svaret uteblir. Greppet återkommer längre fram i novellen, då berättaren meddelar att mannen betraktar godståget genom en kikare och märker en rad märkvärdiga tecken på vagnar: “Meningslöst, skenbart alldeles meningslöst – men”.⁸⁶ Kommentaren avbryts abrupt. Förutom att använda aposiopesis formulerar här berättaren modala värdeomdömen som uttrycks med adverbena “skenbart” och “alldeles” – skazen manifesteras här också genom semantiska markörer. Även skazens dialektala aspekt kommer här till uttryck genom upprepning och stegring.

Det fjärde sättet på vilket skaz aktualiseras i den dagermanska novellistiken är genom allokutionella markörer – tecken på mottagarens deltagande i texten. Dessa utesluts i text A, förekommer endast i text P.⁸⁷ Hos Dagerman manifesterar sig skazen genom att de allokutionella markörerna även finns i text A. Oftast förekommer de i form av imperativ- och interrogativkonstruktioner, utvalda konjunktioner och subjunktioner. I den dagermanska novellistiken kommer de allokutionella markörerna till uttryck både explicit och implicit.

Staffan Björck påstår att de mest elementära tecken på berättarens närvaro i texten är hans självomnämmande och apostrofering av narraten.⁸⁸ Som redan

⁸¹ Ibid., s. 119.

⁸² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 93.

⁸³ Ibid., s. 95.

⁸⁴ Ibid., s. 98.

⁸⁵ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 38.

⁸⁶ Ibid., s. 42.

⁸⁷ I.R. Titunik, op. cit., s. 134.

⁸⁸ S. Björck, op. cit., s. 17.

diskuterats i samband med skazstilens grammatiska markörer, refererar den dagermanska berättaren i flera fall till sig själv med det personliga pronomenet i första person singular, undviker dock den direkta hänvisningen till narraten genom det personliga pronomenet i andra person singular eller plural. Den dagermanska berättaren vänder sig dock explicit till narraten – det sker på minst två sätt. Det första sättet realiseras med olika former av det personliga pronomenet *vi*. Björck påpekar att pronomenet *vi* kan betraktas som pluralis maiestatis eller pluralis modestiae men oftast åsyftar berättaren och narraten.⁸⁹ Även det indefinita pronomenet *man* kan referera till berättaren och narraten. Med hjälp av dessa två pronomen märker berättaren att han räknar med narratens närvaro och att de tematiserade erfarenheterna även gäller narraten. Det andra sättet på vilket berättaren explicit tilltalar narraten är genom imperativformer. I novellen “När det blir riktigt mörkt” beskriver berättaren hamnpersonalens likgiltighet gentemot det hemlighetsfulla självmordet i hamnen. Mikael verkar vara den enda som blev rörd av olyckan. Innan hans häftiga utbrott skildras annonserar berättaren det för narraten: “Och se, då händer det som man kan vänta sej av Mikael”.⁹⁰ Berättaren antar att narraten hunnit bilda sig en åsikt om huvudgestalten och vet vad Mikael är kapabel till. Imperativet efterföljs här även av det indefinita pronomenet “man” som inbegriper läsaren. I novellen “Vår nattliga badort” redogör berättaren för vad som pågår på fyrtornet efter att Sisyfos hållit sitt berömda tal: “Han släpper taget om ens arm och ställer sej tätt bakom en och flåsar en i nacken – och se: hela utsikten är med en gång vanställd”.⁹¹ Även här förstärks imperativet av det indefinita pronomenet “man” i genitiv och objektsform. Den dagermanska berättaren vänder sig till narraten även genom modala verbfraser. Infinitiv i dessa fraser har samma betydelse som imperativ, hela meningen har dock en vänligare klang.⁹² I novellen “De röda vagnarna” är berättaren angelägen om att Samsons svårbegripliga beteende på bangården inte skulle fördömas av narraten: “Man måste förstå honom, alltid kuschad, lika mycket av sej själv som av alla andra”. På ett annat ställe vädjar berättaren till narraten: “Man kan inte förtänka honom, om han som alltid haft sin plats på stället får lust att spela hammare”.⁹³ Dessa försök att vinna narratens sympati för gestalten förstärker berättaren ytterligare genom användningen av det indefinita pronomenet “man”.

Narratens närvaro i texten uttrycker berättaren även implicit. Det sker ofta genom interrogativa konstruktioner – narratens möjliga frågor och förbehåll markeras och besvaras i berättandet. Då berättaren i novellen “När det blir riktigt mörkt” redogör för Mikaelns öde frågar han exempelvis “Om han ångrar sej?”.⁹⁴ Frågan besvaras direkt “Nåja, allt blev ju inte riktigt som han hade tänkt sej”.⁹⁵ Innan fortsättningen på historien kommer stannar berättaren vid en annan fråga:

⁸⁹ S. Björck, op. cit., s. 18.

⁹⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 190.

⁹¹ *Ibid.*, s. 231.

⁹² O. Thorell, op. cit., s. 133.

⁹³ S. Dagerman, *Vårt behov*, s. 51.

⁹⁴ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 189.

⁹⁵ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 189.

“Hur det gick till, nå ja. Det började en solig sommarmorgon”.⁹⁶ Liknande är fallet i novellen “I farmors hus”. Berättaren meddelar att pojken tog sig in i farfars stövel: “Och så stod pojken i stöveln – vad mer? Ingenting mer”.⁹⁷ I ett annat avsnitt i samma novell hör pojken en obekant man komma på vägen. Berättaren redogör för händelsen:

Med bultande hjärta följde pojken innanför häcken hans sällsamma vandring, ända tills han försvann bort i natten och inte hördes mer. Hördes? Ja, han hade hörts, men han var bara en människa, och människor hörs alltid, därför att de finns.⁹⁸

Först påstår berättaren att den obekante inte hörs. Därefter, tillrättavisd av narraten, tar han upp narratens fråga och erkänner att narraten har rätt. Till slut försöker berättaren till och med förklara mannens beteende – alla människor förstör tystnaden. I avsnittet kombineras flera skazmarkörer – narratens fråga ingår i de alloktionella markörerna. Frågan kan likaså formuleras av berättaren och då kan avsnittet betraktas som en expressiv skazmarkör – fel och korrektur. Även de semantiska skazmarkörerna kommer till uttryck här. Med hjälp av adverbet “bara” presenterar berättaren sitt modala värdeomdöme.

De alloktionella markörerna tillämpas i de dagersmanska novellerna även utan att narratens fråga återopas. Berättaren i novellen “Min son röker sjöskumspipa” verkar svara på narratens anmärkningar: “Det är naturligtvis sant att min son röker sjöskumspipa, men jag kan inte förstå att just det skulle vara så diskvalificerande”.⁹⁹ Greppet kommenteras av Ljung: “Det är faktiskt ett märkligt subjekt som talar (...) Han befinner sig också i polemik, med fiender eller med sina egna kontr-argument”.¹⁰⁰ Berättaren förlorar inte sin narrat ur sikte senare i texten. Han kommenterar exempelvis boken han läser som om han skyddade sig mot eventuella invändningar: “Jag vill inte påstå att det är en särskilt bra bok”.¹⁰¹ Han riktar sig till narraten igen då han minns besöket hos Uno och berättar om sin ovanliga förmåga: “Här måste jag tillägga att jag en gång i tiden, varför har jag faktiskt glömt, lärde mej att på nummerskivans surrande höra vilket nummer som rings upp”.¹⁰² Ljung sammanfattar effekten:

“Min son röker sjöskumspipa” är alltså ingen enkel, berättande historia med en “normal” utsägelse av typen: *jag* (eller en eller annan berättare) berättar nu för *dig* (kära läsare) om vad som hände *honom* då. Det är tal om en iscensatt utsägelse: mannen placeras på textens scen och börjar tala, ett stiliserat soliloqium. Den implicerade mottagaren av hela artefakten är naturligtvis läsaren. Men vem som är mottagaren av mannens utsägelse är inte klart. *Han* är ju ingen författare; men det är inte heller så att han bara talar för sig själv. Någon faller honom i talet och gör det litterärt.¹⁰³

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 136.

⁹⁸ Ibid., s. 141.

⁹⁹ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 178.

¹⁰⁰ P.E. Ljung, op. cit., s. 12.

¹⁰¹ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 181.

¹⁰² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 182.

¹⁰³ P.E. Ljung, op. cit., s. 16.

Ljungs observation om att novellen inte är någon “enkel, berättande historia” utan “en iscensatt utsägelse” för tankarna till skazstilens karaktäristika. I novellen “De röda vagnarna” meddelar berättaren att Samson byter rum på inackorderingen. Bytet sker “mot teknologens betydligt mindre, solkigare, mer illaluktande, det är sant också något billigare, rum som vette åt gården”.¹⁰⁴ Narraten kan undra om sämre levnadskvalité innebär ett lägre pris och berättaren informerar om detta på förhand.

Narratens närvaro i texten kan även markeras kort – det sker främst med hjälp av lämpliga konjunktioner och subjunktioner. Den dagermanska berättaren utnyttjar exempelvis den explanativa konjunktionen *ju* samt de konklusiva konjunktionerna *således* och *alltså*.¹⁰⁵ I novellen “Öppna dörren, Rickard!” beskriver berättaren sin man som står utanför dörren: “Jag kunde ju inte se honom, men jag visste hur han såg ut”.¹⁰⁶ Med hjälp av konjunktionen “ju” refererar berättaren till det som narraten redan vet. I novellen “Män med karaktärer” summerar berättaren handlingen på så sätt:

Vid middagstiden är jägmästaren, som hyr ena gavelrummet på övre botten i folkskollärarvillan, och folkskollärarens fru som heter Alice och är dotter till en bonde i grannsocken, men uppfostrad i stan, således inringade.¹⁰⁷

I novellen “När det blir riktigt mörkt” berättas hur Mikael får för sig att det fortfarande är möjligt att förebygga självmordet i hamnen – han måste endast finna den mystiska kvinnan i tid. Berättaren avrundar avsnittet med en anmärkning: “Och nu gäller allting alltså blott att finna henne”.¹⁰⁸ I båda fallen är berättaren mån om att narraten följer med historien och sammanfattar därför det som redan berättats. I liknande syfte använder berättaren sägesatsen¹⁰⁹ *som sagt*. I novellen “Vintern i Belleville” presenterar berättaren för narraten olika gestalter som samlas hos Régine. Ibland läser de högt olika brev för henne: “Men Henry fick som sagt aldrig läsa”.¹¹⁰

Det femte sättet att realisera skazen i de dagermanska novellerna är att infoga dialektala drag i berättandet. Medan text A kännetecknas av det litterära eller standardiserade skriftspråket, förekommer det i text P element som avviker från det. Enligt Titunik kan dessa avvikelser komma till uttryck både genom uttryckssätt och genom talesätt. I det första fallet sker det genom en dialektal avvikelse dvs. samtalsstil (vissa lexikaliska och fraseologiska enheter, folkliga fraser och idiom, emotionella partiklar och diminutiv) samt regionala särspråk, vardagsspråk, klass- och yrkesjargong. Här hamnar idiolektala avvikelser, exempelvis språkfel, anakolut, fel användning av ord, upprepningar och klichéer. I det andra fallet manifesterar sig skaz genom avvikelser från den skriftliga koden. Här räknas bland annat fonetisk stavning, dialektfärgat och affektivt uttal, utländsk accent, stammande, läspande, hostande, skrattande – som återges i skrift.¹¹¹

¹⁰⁴ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 43.

¹⁰⁵ O. Thorell, op. cit., s. 184.

¹⁰⁶ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 96.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 130.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 193.

¹⁰⁹ O. Thorell, op. cit., s. 274.

¹¹⁰ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 91.

¹¹¹ I.R. Titunik, op. cit., s. 135.

I de diskuterade novellerna avviker berättaren från det standardiserade skriftspråket i text A både genom uttrycks- och talesätt. Avvikelserna från det standardiserade uttryckssättet har delvis uppmärksammats i samband med de redan diskuterade skzelementen. Som det var fallet med andra skazmarkörer brukar även de dialektala markörerna införlivas både i det homodiegetiska och i det heterodiegetiska berättandet. Ett särfall utgör novellen "Vår är min islandströja?" där den homodiegetiska berättarens språk uppvisar påtagligt större likheter i uttryckssätt med talspråket än det är fallet i andra noveller. Det sker genom fraser som är typiska för talspråket samt genom regionala inslag och anakoluter. Olika avsnitt i novellen "Var är min islandströja" inleds med svarsord som associeras med talspråket – "jajamen", "just likt", "såja".¹¹² Dessa kan användas i den fatiska funktionen och kan således även betraktas som skazstilens allokutionella markörer. I samma novell använder berättaren även vardagliga uttryck som "morsan", "farsan"¹¹³, "lillbrorsan"¹¹⁴, "tjockis"¹¹⁵ samt flera svordomar – "hästfan", "hel-sikes ryck"¹¹⁶, "fan vet" "helvete heller" ett "aschel"¹¹⁷, "tusan"¹¹⁸, "fanskapet".¹¹⁹ Berättarens språk uppvisar även regionala inslag – han meddelar exempelvis att hans broder tittar på väskan "och var som finns i'n".¹²⁰ På ett liknande sätt förhåller det sig senare i texten: "Lydia står med kavajen på armen och glor pån som om kavajen hade gjort na någonting".¹²¹ Berättaren använder ständigt "opp" samt "oppe"¹²² i stället för *upp* respektive *uppe*. Flera gånger utnyttjas dubbla satsdelar.¹²³ Knut kommer till sin by för faderns begravning. Han saknar fadern: "Inte öppnas kammardörrn inte och inte kommer farsan utklivande med hängslena hängande därbak".¹²⁴ Vid några tillfällen förekommer det efterställda attribut: "karln hennes"¹²⁵, "bror hennes".¹²⁶ Detta ger språket en vardaglig stilprägel.¹²⁷

I flera andra dagermanska noveller realiseras avvikelser från det standardiserade uttryckssättet främst genom talspråkiga uttryck och meningsstrukturer. Talspråket utnyttjar berättaren i novellen "Vår nattliga badort", exempelvis i avsnittet där han talar om fyrvaktarens inställning till turisterna. Det är inte alla Sisyfos vill bjuda in i fyrtornet:

¹¹² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 48.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid., s. 49.

¹¹⁵ Ibid., s. 59.

¹¹⁶ Ibid., s. 51.

¹¹⁷ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 48.

¹¹⁸ Ibid., s. 49.

¹¹⁹ Ibid., s. 59.

¹²⁰ Ibid., s. 48.

¹²¹ Ibid., s. 82.

¹²² Ibid., s. 52.

¹²³ P. Cassirer, op. cit., s. 102.

¹²⁴ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 59.

¹²⁵ Ibid., s. 59.

¹²⁶ Ibid., s. 60.

¹²⁷ O. Thorell, op. cit., s. 54.

vem som helst släpper han minsann inte in, det sägs att han strövar omkring på badstranden, till synes förstrött och tillfälligt som ställets smutsgula hundar, men i själva verket spårar han med bister energi upp för honom sympatiska ansikten¹²⁸

Muntligheten manifesterar sig här genom den för talspråket karakteristiska mångordigheten¹²⁹ som realiseras med hjälp av de talspråkiga uttrycken “vem som helst”, “minsann”, “i själva verket” samt genom inskottet av sägesatsen “det sägs”. Den stilistiska närheten till talspråket markerar även berättaren i novellen “Snöblandat regn”. På ett ställe undrar berättaren om morfar blev arg:

Man vågar knappt titta dit, för ibland blir morfar så arg så han blir aldeles röd i ansiktet och springer omkull både sin stol och flera till och rycker ner sin blåblus från hängarn i köket och kastar den i golvet och stampar på den. Lite vågar man i alla fall titta.¹³⁰

Talspråket manifesterar sig i det här avsnittet främst genom polysyndes¹³¹ – berättaren använder subjunktioner “så” och “för” samt konjunktionen “och” som upprepas tre gånger. Det talspråkiga uttrycket “i alla fall” förekommer i passagen. Även formen “hängarn” i stället för *hängaren* är ett tecken på muntlighet. Sista meningen i avsnittet är ett slags variation på den första. Skazen markeras här även genom grammatiska markörer – det indefinita pronomenet “man” betecknar här första person. På liknande sätt konstrueras berättandet i novellen “Bon soir”. Berättaren meddelar att Sune inte vill följa med Barbro till ön. Detta blir en utgångspunkt till en beskrivning av området:

Hon lämnar honom ensam (...). Hon lämnar honom ensam i skymningen över den lilla badviken och det lilla utsiktsberget, varifrån man ser en bit av sundet med en sjunken pråm, två bryggor och en mörkt blå ström mitt i som sakta driver söderöver och vidare ett par hundra meter grön klippig strand mitt över och vidare deras egen vita båt med livbåtar på taket och en lång rad glimmande ventiler och ett fördäck fullt av gula strömmingsflundror.¹³²

Avsnittet aktualiserar talspråket främst genom polysyndetiska förbindelser – här används subjunktionerna “varifrån” och “som” samt sex gånger konjunktionen “och”. Förutom konjunktionen upprepas här också fraserna “hon lämnar honom ensam” samt “och vidare”.

Med hjälp av upprepningen simulerar berättaren muntligheten även i novellen “Män med karaktärer”. Här tillämpar berättaren en variation. Då läraren misstänker att hans fru har en affär kommenteras det: “Så god spårhund, så uppslagsrik detektiv, så hänsynslös jägare som en svartsjuk man är ingen”.¹³³

I novellen “Tornet och källan” manifesterar sig skaz genom att berättaren imiterar ungdomsspråk. De unga turisterna skjuter in engelska ord och uttryck i sina samtal. Berättaren inkorporerar dessa i sitt berättande:

¹²⁸ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 229.

¹²⁹ P. Cassirer, op. cit., s. 102.

¹³⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 29.

¹³¹ P. Cassirer, op. cit., s. 45.

¹³² S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 16.

¹³³ Ibid., s. 131.

Haloo old man, hojtade han hest och kärvt, va ere för gammal kåk här?

The old man stannade, ställde sig mitt framför kylaren, tittade bort över bilen som om den inte existerade.¹³⁴

Det andra sättet på vilket skaz manifesterar sig dialektalt i Dagermans noveller är avvikelser från den skriftliga koden. Det händer främst genom att de reflexiva pronomenen skrivs fonetiskt – “mej”, “dej”, “sej”.¹³⁵ I flera noveller förekommer stavningen “sen”¹³⁶, “dan”¹³⁷, “middan”¹³⁸ i stället för *sedan*, *dagen* respektive *middagen*. I novellen “Var är min islandströja?” funderar berättaren på uttalet på landet dit han kommer. Skillnaderna gentemot standardspråk markeras grafiskt: “I bynn, som man säger hemma, i byn ser man då knappt en människa”.¹³⁹ Observationen fungerar även som en expressiv skazmarkör – ett tecken på berättarens metalingvistiska deltagande i texten.

Skazen tillämpas även genom att vissa ord framhävs grafiskt. På så sätt kan affekterat uttal markeras i texten. I novellen “Lördagsresa” sker det genom kursivering. På så sätt ses en av gestalterna av sina kamrater: “Britt och Inga höll sej tätt i kölvattnet efter Solveig och pojarna. De kånkade tappert på hennes trunk, som var ganska tung, och beundrade henne bakifrån. Hon hade *kropp*, hon var mogen”.¹⁴⁰ I det här fallet kursiveras ord som i talspråket skulle få en särskild betoning.

I novellen “Öppna dörren, Rickard!” markeras berättarens häftiga känslor även genom indelning i stavelser: “de står alldeles stilla utanför dörren som om de ville hypnotisera mig genom nyckelhållet. Hyp-no-ti-se-ra –”.¹⁴¹ Den talandes affekt förstärks här ytterligare av aposiopesis. Vid ett annat tillfälle minns berättaren hur hennes man förklarade för henne att han gjorde allt för hennes bästa. Han var en

karl som lämnade sin jävla fru i fred när hon ville vara ensam.

Ville-vara-ensam. Villevaraensam!

Varavilleensam.

Valleviraensam.¹⁴²

Den här gången markeras berättarens upprördhet genom den språkliga förvirringen. Här inkorporeras även skazens expressiva markör – utrope.

I sin skazkonstruktion utnyttjar Dagerman relativt få dialektala markörer – alltså dem som är av avgörande betydelse i Ejchenbaums beskrivning av skaz. I text P i sina noveller bevisar dock Dagerman att han gärna tillämpar avvikelser från det standardiserade skriftspråket, särskilt när det gäller talesättet. Ett exempel på detta har redan presenterats i samband med bruket av ungdomsspråk i novellen “Tornet och källan”. Greppet utnyttjas även i novellerna “Snöblandat regn”, “Lör-

¹³⁴ Ibid., s. 165.

¹³⁵ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 24.

¹³⁶ Ibid., s. 16.

¹³⁷ Ibid., s. 32.

¹³⁸ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 174.

¹³⁹ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 53.

¹⁴⁰ S. Dagerman, *Dikter*, op. cit., s. 121.

¹⁴¹ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 93.

¹⁴² Ibid., s. 97.

dagsresa”, “Det var en gång maj”, “Överraskningen”. Den sparsamma användningen av de dialektala skazmarkörerna i text A beror således inte på svårigheter att hantera dessa i det litterära verket utan är resultat av Dagermans medvetna konstnärliga beslut.

Den sjätte och sista markörgruppen med hjälp av vilka skazen kommer till uttryck i Dagermans noveller är de semantiska markörerna – värdeomdömen. I text P uttrycks värdeomdömen ur ett personligt och subjektivt perspektiv. Omdömen formulerade i text A är däremot opersonliga och objektiva eller kollektiva. I de dagermanska novellerna påträffas värdeomdömen karakteristiska för text P även i text A. Värdeomdömena kan delas upp i två grupper – faktiska och modala. Den första gruppen omfattar omdömena sant/falskt, riktigt/felaktigt, vackert/fullt. Den andra gruppen innebär i sin tur omdömena verkligt/överkligt, möjligt/omöjligt, önskvärt/ icke önskvärt m.m.¹⁴³

De faktiska värdeomdömena inleds ofta med svarsord. I en serie faktiska omdömen presenterar berättaren i novellen “Stockholmsbilen” sina reflektioner om barndomen på landet. På ett ställe noterar han att de små böndernas barn försöker bli som vuxna: “Ja, det är ansträngande att bli som de stora”. Senare tillägger berättaren: “Nej, vi är inte som andra barn”. Barnen på landet gör alltid som de vuxna: “Det är fult, det kan sägas, men det är nödvändigt. (...) Men för att inte det nödvändiga skall bli fult och svårt måste vi leka att det är vackert. Det är ganska lätt. Lättast är det om somrarna”. Andra barn tycker att små böndernas barn är klumpiga och dumma: “Och det är sant, de får oss att känna oss så”.¹⁴⁴ Flera faktiska värdeomdömen uttalar berättaren i novellen “Män med karaktärer”. Där är folkskolläraren på väg att avslöja hustruns affär med jägmästaren. Maken bestämmer sig för att cykla hem under en skolrast och kontrollera situationen. I skolan förklarar han att han ska cykla till stationen med ett brådskande telegram: “När han åkt ut på vägen cyklar han också mycket riktigt i riktning mot stationen men när han om en liten stund är ensam på vägen vänder han försiktigt och kör in på en skogsväg”.¹⁴⁵ Berättaren uppskattar mannens taktik – då han väl ljugit om telegrammet måste han vara konsekvent.

Ofta presenterar den dagermanska berättaren sina modala omdömen. Berättarens inställning till yttrandet, exempelvis graden av säkerhet, uttrycks oftast med modala adverb som *kanske*, *tydiligen*, *antagligen*, *visserligen* m.m. Berättaren i novellen “Öppna dörren, Rickard!” ser inte sin man genom dörren, men vet hur han ser ut: “Han såg både förbannad och skamsen ut, kanske mest skamsen”.¹⁴⁶ I novellen “De obarmhärtiga” tycker berättaren att “Formeln för det harmoniska äktenskapet är tydiligen att makarna övertar varandras dåliga egenskaper”.¹⁴⁷ I det här fallet utnyttjas adverbet “tydiligen”. Ett annat adverb – *faktiskt* – använder berättaren i novellen “Vår nattliga badort”. Här heter det att “Sisyfos tror på ansiktsuttryck som karaktärsåmätare, men det händer faktiskt att han tar fel”.¹⁴⁸ I novellen

¹⁴³ I.R. Titunik, op. cit., s. 135.

¹⁴⁴ S. Dagerman, *Dikter*, s. 170.

¹⁴⁵ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 131.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 96.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 109.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 229.

“En mindre tragedi” meddelar berättaren att brevbäraren träffar Lena i trappan. De börjar prata men strax störs de: “Då kom någon i trappan, antagligen ett litet nyfiket, skvallrande barn och hon steg in till sig”.¹⁴⁹ Även adverbet *visserligen* utnyttjas i flera noveller. Berättaren i novellen “Män med karaktärer” märker på ett ställe: “Vad barn pratar skall man visserligen inte fästa sig vid, men barn är farliga därför att de inte har förstånd att hålla inne med sanningen”.¹⁵⁰

Berättaren kan även markera sina omdömen genom att använda semantiskt laddade ord. I novellen “Den främmande mannen” sker detta med hjälp av liknelser. Berättaren beskriver några foton som makarna ska titta på:

I skymningen ser det ut som om snö har fallit på mahognyskivan, för en del kort har fallit med ryggarna upp. Dessa kort fattar kvinna mellan fingertopparna och slänger på rygg med en hysterisk rörelse, som när man vräker upp en flat sten under vilken man väntar att små djur skall mylla fram.¹⁵¹

I båda jämförelserna använder berättaren negativt laddade ord – mahognyskivan framkallar associationer med gravar. Otrevlig är även bilden av stenen med maskar under. Beskrivningen resulterar i att historiens utgångspunkt blir olycksbådande. I fortsättningen intensifieras spänningen och historien avslutas med mordet.

I de dagermanska berättandet formuleras omdömen även mycket kort. Då Sune i novellen “Bon soir” inte vågar följa med Barbro till en ö, meddelar berättaren att “hon lämnar honom ensam med hans stackars kropp”.¹⁵² På så sätt markerar berättaren sin sympati för pojken. I novellen “När det blir riktigt mörkt” kallar berättaren Mikael för “den store räddaren, gunås”¹⁵³ – berättaren förbarmar sig över gestaltens misstag då mannen tror att den mystiska kvinnan i Black Street är identisk med kvinnan i hamnen.

Som visats ovan gör Dagerman en medveten och konsekvent användning av skazen i sina noveller. Alla element som Titunik uppmärksammar i sin undersökning av skazen tillämpas i de diskuterade novellerna. Ofta kombineras flera olika skazmarkörer. Skazen präglar både det homodiegetiska och det heterodiegetiska berättandet i de diskuterade novellerna. Mest sparsamt utnyttjar Dagerman de dialektala skazmarkörerna – avvikelser från den skriftliga koden förekommer rikligt i text P, i mindre utsträckning i text A i det homodiegetiska berättandet och minst i det heterodiegetiska. I den dagermanska konstruktionen av skaz läggs tonvikten på expressiva och allokutionella markörer. Det visar sig att berättaren i de diskuterade novellerna inte bara vill markera sin närvaro i texten – och det gör han främst emotionellt och metalingvistiskt – utan även narratens.

Simuleringen av muntlighet som på så sätt åstadkoms innebär att både berättarens och narratens närvaro framhävs i novellerna och den kommunikativa akten arrangeras. Analysen av skaz kan således utgöra ett intressant bidrag till undersökningen av de kommunikativa strategierna i de dagermanska novellerna.

¹⁴⁹ S. Dagerman, *Vårt behov*, op. cit., s. 63.

¹⁵⁰ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 130.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 112.

¹⁵² *Ibid.*, s. 16.

¹⁵³ S. Dagerman, *Nattens*, op. cit., s. 193.